Ο ΥΜΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ᾍΔΗΝ ΚΑΘΟΔΟΥ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ

Οἱ μέχρι τοῦδε ἀσχοληθέντες μὲ τὸ εἰκονογραφικὸν θέμα τῆς εἰς τὸν Ἅδην καθόδου τοῦ Ἰησοῦ, τῆς συνήθως καλουμένης Ἀναστάσεως, διέκριναν δύο κυρίως τύπους αὐτοῦ[1]. Τούτων ὁ πρῶτος, χωριζόμενος εἰς δύο παραλλαγὰς ἐλάχιστα ἀλλήλων διαφερούσας, παριστάνει τὴν σκηνὴν συμφώνως πρὸς τὴν ἀπόκρυφον διήγησιν τοῦ Νικοδήμου[2], ἀλλὰ κατὰ τρόπον ἁπλοῦν, μὲ τὰ ἀπολύτως μόνον ἀπαραίτητα πρόσωπα. Ὁ τύπος οὗτος πλουτιζόμενος σὺν τῷ χρόνῳ μὲ περισσοτέρας γραφικὰς λεπτομερείας, λαμβανομένας πάντοτε ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Νικοδήμου, φθάνει, κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων, εἰς τὴν μεγαλυτέραν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν, ὁπότε ἀπαρτίζεται ἡ πολυσύνθετος καὶ πολυπρόσωπος σκηνή, τὴν ὁποίαν ἐξακολουθοῦν νὰ εἰκονίζουν καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Ἅλωσιν χρόνους. Ἡ ἀνεπτυγμένη καὶ πολυπρόσωπος αὐτὴ σύνθεσις ἀποτελεῖ τὸν δεύτερον τύπον τῆς ἀρχικῆς διαιρέσεως τοῦ εἰκονογραφικοῦ θέματος.

Εἶναι φανερὸν ὅτι ἀμφότεροι οἱ τύποι οὗτοι σκοπὸν ἔχουν νὰ εἰκονίσουν πιστῶς αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονὸς τῆς εἰς τὸν Ἅδην καθόδου τοῦ Σωτῆρος, ὡς τὸ ἐκθέτει ἡ διήγησις τοῦ Νικοδήμου. Διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτόν, νομίζω, ὅτι οὗτοι θὰ ἠδύναντο νὰ ὀνομασθῶσιν «ἱστορικοί». Τούτους, ὡς γνωστόν, χρησιμοποιοῦσι καὶ οἱ ζωγράφοι εἰς τὰς τοιχογραφίας, τὰ ψηφιδωτά, τὰς μικρογραφίας τῶν χειρογράφων, ὅπως καὶ εἰς τὰς φορητὰς εἰκόνας τοῦ Δωδεκαόρτου, διὰ τὴν παράστασιν τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ.

Ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος τῶν ἱστορικῶν τύπων εἶναι ἀπαραίτητος, διότι, πλὴν αὐτῶν, ὑπάρχει καὶ ἄλλος τύπος τοῦ εἰκονογραφικοῦ θέμα-

---

[1] Βλ. τελευταῖον Μαρ. Σωτηρίου ἐν Πρακτικοῖς τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογ. Ἑταιρείας, περιοδ. Γ', τόμ. Β', 1933, 115 κ. ἑξ.

[2] C. Tischendorf, Evangelia apocrypha, ἔκδ. 2α, Lipsiae, 1876, 323 κ. ἑξ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
24/04/2024 18:02:47 EEST - 3.129.92.231

τος, ἐλάχιστα μέχρι τοῦδε ἐξετασθείς, καὶ τὴν διευκρίνισιν τοῦ ὁποίου σκοπὸν ἔχει ἡ παροῦσα μελέτη.

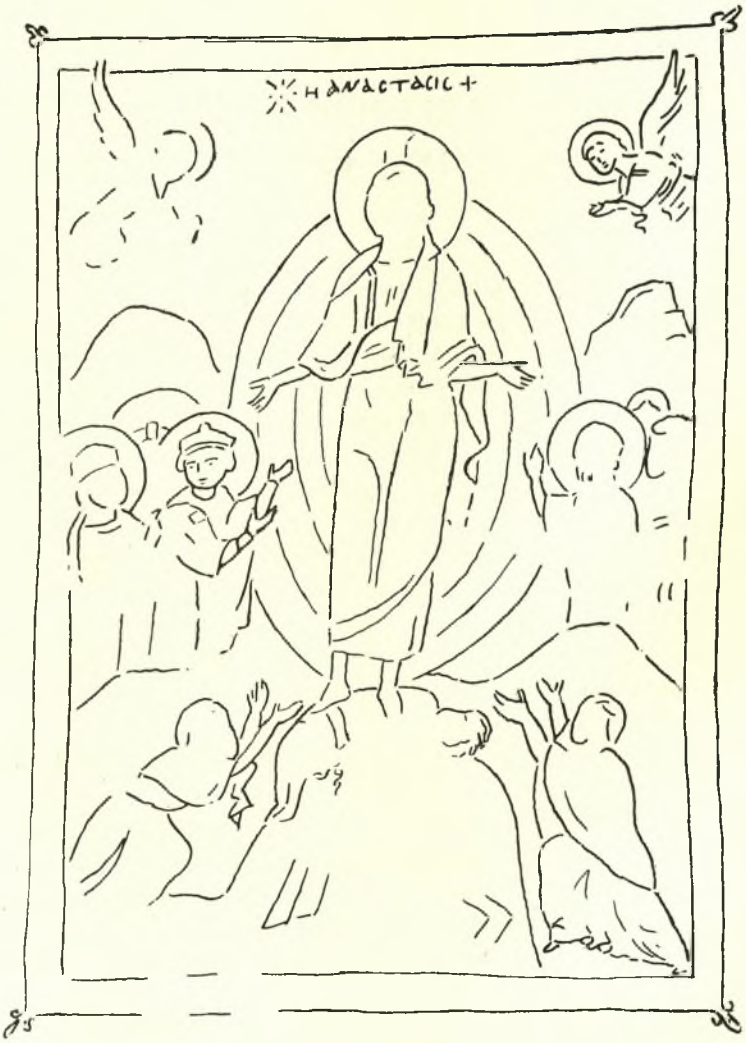

Εἰκ. 1. Ἡ Ἀνάστασις. Μικρογραφία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1 κώδ. τῆς Μ. Ἰβήρων ἐν Ἁγ. Ὄρει.

Ὁ τύπος οὗτος, τοῦ ὁποίου μέχρι τοῦδε ἐχρησιμοποιήθησαν δύο μόνον παραδείγματα, ἡ μικρογραφία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1 κώδικος τῆς Ἁγιορειτικῆς Μονῆς Ἰβήρων [1] (Εἰκ. 1) καὶ ἡ φορητὴ εἰκὼν τοῦ Μουσείου τοῦ Λέ-

[1] Ἀπεικόνισις εἰς τὸ φωτογρ. λεύκωμα Γ. Τσίμα - Π. Παπαχατζι-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
24/04/2024 18:02:47 EEST - 3.129.92.231

νινγραδ[1] (Εἰκ. 2), διαφέρει τῶν ἄλλων κυρίως ὡς πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ Σωτήρ, δηλαδή, εἰκονίζεται ἐπὶ ὑψώματος πατῶν τὸν Ἅδην ὑπὸ μορφὴν ἁλυσιδέτου γέροντος (κῶδ. Ἰβήρων) καὶ ἔχων τεταμένας τὰς χεῖρας, γύρω δὲ αὐτοῦ τὰ συνήθη πρόσωπα τῆς σκηνῆς, Δαβίδ, Σολομών, Πρόδρομος κ.λ.π. Ἐπίσης παριστάνονται καὶ ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὔα ὑψοῦντες ἱκετευτικῶς τὰς χεῖρας πρὸς τὸν Σωτῆρα. Ἡ οὐσιώδης λοιπὸν διαφορὰ τοῦ τύπου τούτου ἀπὸ τοὺς ἄλλους συνίσταται κυρίως εἰς τὸ ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν σύρει ἐκ τῆς χειρὸς τὸν Ἀδὰμ ἢ καὶ τὴν Εὔαν, ὅπως εἰς τὰς συνήθεις παραστάσεις, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὑψηλοῦ λόφου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἵσταται, τείνει πρὸς τοὺς ἐν τῷ Ἅδῃ τὰς χεῖρας καλῶν αὐτούς.

Εἰκ. 2. Ἡ Ἀνάστασις. Εἰκὼν ἐν Λένιγραδ.

Ἤδη δέον νὰ ἐξετασθῇ ποία ἡ σημασία τῆς παραστάσεως καὶ ποῖαι αἱ πηγαί της.

Ἡ πρώτη σκέψις θὰ ἦτο νὰ σχετίσωμεν τὴν παράστασιν ταύτην μὲ τὸ ὑπό τινων ὑποστηριχθὲν καὶ τελευταίως ἐπαναληφθὲν ὑπὸ τοῦ Grabar, ὅτι εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῆς εἰς τὸν

δάκη, Ἱστορημένα Εὐαγγέλια τῆς Μονῆς Ἰβήρων Ἁγ. Ὄρους, Ἀθῆναι, πίν. 1 καὶ ἐν Πρακτ. Χριστ. Ἀρχ. Ἑταιρείας, Ἔνθ' ἀν. σ. 116, εἰκ. 3.

[1] Ἀπεικόνισις ἐν O. Wulff - M. Alpatoff, Denkmäler der Ikonenmalerei, Hellerau bei Dresden, 1925, σ. 77, εἰκ. 28. Ἐπίσης ἐν L'art byzantin chez les Slaves, Deuxième recueil dédié à la mémoire de Th. Uspenskij, Paris, 1932, σ. 158, εἰκ. 52. Ἡ μικρογραφία τοῦ Βατικανοῦ κώδ. Urb. 2, ἡ ἀναφερομένη ἐν Πρακτ. Χριστ. Ἀρχ. Ἑταιρ. Ἔνθ' ἀν. 117, δὲν ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τοῦτον, ἀλλ' εἰς τοὺς προηγουμένους. Βλ. ἀπεικόνισιν παρὰ G. Stornajolo, Miniature delle omilie di Giacomo monaco e del evangeliario greco Urbinate, Roma, 1910, πίν. 90.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
24/04/2024 18:02:47 EEST - 3.129.92.231

Ἅδην καθόδου τοῦ Ἰησοῦ δέον νὰ διακρίνωμεν δύο χωριστὰ ἐπεισόδια: τὸν Ἰησοῦν θριαμβευτὴν πατοῦντα ἐπὶ τοῦ Ἅδου καὶ τὸν Ἰησοῦν λυτρωτὴν σύροντα ἐκ τῆς χειρὸς τὸν Ἀδάμ, πολλάκις δὲ καὶ τὴν Εὔαν. Τὰ δύο ταῦτα ἐπεισόδια εἰς τὰς μέχρις ἡμῶν διασωθείσας παραστάσεις εἰκονίζονται ὁμοῦ, ὁ βεβιασμένος ὅμως τρόπος τῆς προσαρμογῆς αὐτῶν ἤγαγε τὸν Grabar, ὅπως καὶ ἄλλους πρὸ αὐτοῦ, εἰς τὴν σκέψιν μήπως ἀρχικῶς ταῦτα εἰκονίζοντο χωριστὰ καὶ ὅτι κατόπιν συνεχωνεύθησαν εἰς μίαν ἑνιαίαν παράστασιν [1]. Οὕτω θὰ ἔπρεπεν ὁ ἀπασχολῶν ἡμᾶς τύπος ν' ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ πρῶτον ἐπεισόδιον, τὸν Ἰησοῦν δηλαδὴ θριαμβευτὴν πατοῦντα τὸν Ἅδην. Ἀλλ' ἡ χειρονομία τοῦ Ἰησοῦ τείνοντος τὰς χεῖρας καὶ καλοῦντος τοὺς ἐν τῷ Ἅδῃ ἀποκλείει μίαν τοιαύτην ἑρμηνείαν.

Τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν ἐξήγησιν τοῦ περὶ οὗ πρόκειται τύπου δέον ν' ἀναζητήσωμεν ἀλλαχοῦ.

Βεβαίως ἐπὶ μόνων τῶν δύο παραστάσεων, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, βασιζόμενοι δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξηγήσωμεν τὸν τύπον τοῦτον, διότι καὶ ἡ μικρογραφία τῆς Μ. Ἰβήρων (Εἰκ. 1) καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Λένινγραδ (Εἰκ. 2) εἶναι τμήματα μεγαλυτέρας καὶ πολυπλοκωτέρας συνθέσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἀντεγράφη ἡ κεντρικὴ μόνον παράστασις.

Εὐτυχῶς ὁλόκληρον τὴν σύνθεσιν ταύτην διέσωσε μέχρις ἡμῶν μία σχεδὸν οὐδόλως μέχρι τοῦδε ἐξετασθεῖσα μικρογραφία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 550 κώδικος τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, περιέχοντος ἐκλογὴν λόγων τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ καὶ ἀνήκοντος εἰς τὸν 12ον αἰῶνα [2] (Εἰκ. 3). Εἰς τὴν μικρογραφίαν ταύτην, ἡ ὁποία χρησιμεύει ὡς ἐπικεφαλὶς εἰς τὸν Α' λόγον τοῦ Γρηγορίου εἰς τὸ Πάσχα (Migne, P. G. 35, 396 κ. ἑξ.), εἰκονίζεται ἐντὸς τοῦ κεντρικοῦ τετραγώνου ἡ Ἀνάστασις κατὰ τὸν τύπον περίπου τῆς εἰκόνος τοῦ Λένινγραδ (Εἰκ. 2). Ὁ Ἰησοῦς ἱστάμενος ἐπὶ λόφου καὶ πατῶν ἐπὶ τῶν τεθραυσμένων πυλῶν τοῦ Ἅδου, τείνει ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας, ὡς νὰ καλῇ πρὸς ἑαυτὸν τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὔαν, εὑρισκομένους εἰς τὸ ἀριστερὸν τῷ θεατῇ μέρος τῆς συνθέσεως, μὲ τὰς χεῖρας ὑψουμένας ἱκετευτικῶς, καὶ τὸν Δαβίδ, Σολομῶντα καὶ Πρόδρομον, ἱσταμένους κατὰ τὸ δεξιὸν μέρος τῆς εἰκόνος. Γύρω τῆς κεντρικῆς ταύτης συνθέσεως ὑπάρχουσιν ὀκτὼ εἰκονίδια εἰς τρεῖς ἐπαλλήλους ζώνας, ἐντὸς τῶν ὁποίων παρίστανται τὰ ἑξῆς:

Ἄνω, κατὰ τὰς γωνίας, Ἄγγελοι ἱπτάμενοι καὶ τείνοντες τὰς ὑπὸ τοῦ ἱματίου καλυπτομένας χεῖρας των πρὸς τὸν Ἰησοῦν τῆς ἀνωτέρω πε-

---

[1] A. Grabar, L'empereur dans l'art byzantin, Paris, 1936, 246 κ. ἑξ.

[2] H. Omont, Miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale, Paris, 1929, πίν. CVII. 2.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
24/04/2024 18:02:47 EEST - 3.129.92.231

ριγραφείσης κεντρικῆς εἰκόνος, εἰς δὲ τὸ μέσον τέσσαρες Ἀρχάγγελοι κρατοῦντες τὰ ὄργανα τοῦ Πάθους, τὸν Σταυρόν, δηλαδή, τὴν λόγχην, τὸν κάλαμον μὲ τὸν σπόγγον κ.λ.π. Εἰς τὴν μεσαίαν ζώνην, ἑκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς σκηνῆς τῆς Ἀναστάσεως, παρίστανται ἀριστερὰ αἱ Μυρο-

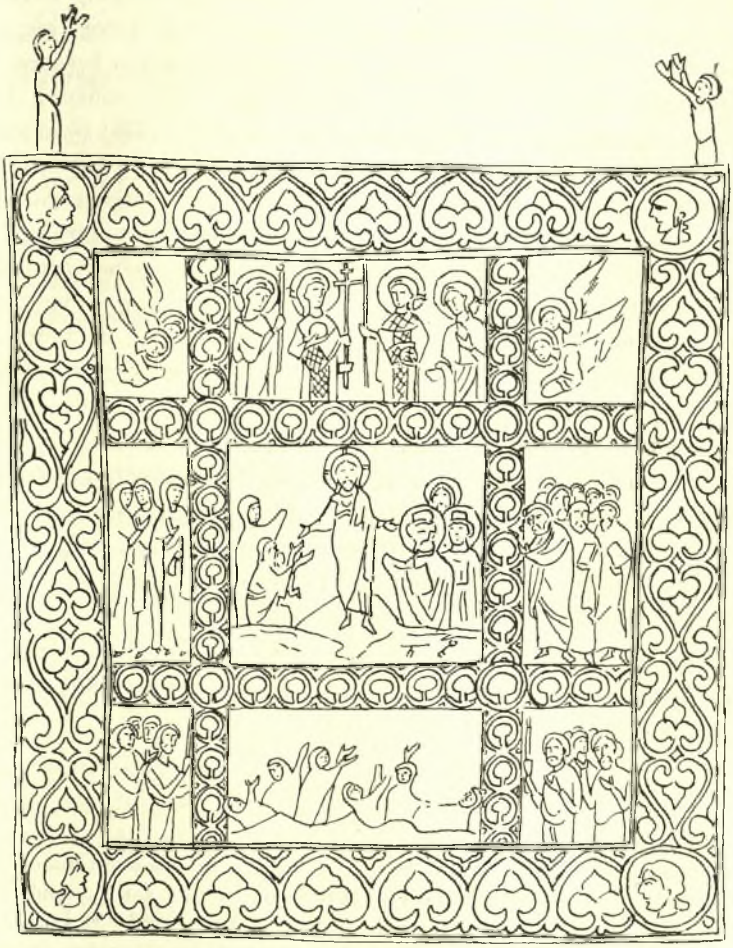

Εἰκ. 3. Ἀνάστασις. Μικρογραφία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 550 κώδ. τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων.

φόροι καὶ δεξιὰ οἱ Ἀπόστολοι. Εἰς τὴν κάτω τέλος ζώνην, κατὰ μὲν τὰ ἄκρα ἄνθρωποι κρατοῦντες λαμπάδας, κατὰ δὲ τὸ μέσον νεκροὶ ἀνιστάμενοι καὶ τείνοντες ἱκετευτικῶς τὰς χεῖρας πρὸς τὸν Ἰησοῦν τῆς κεντρικῆς παραστάσεως.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
24/04/2024 18:02:47 EEST - 3.129.92.231

Τὴν ὅλην μικρογραφίαν πλαισιώνει κόσμημα διακοπτόμενον εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας ὑπὸ δίσκων περικλειόντων ἀνὰ μίαν γυναικείαν (;) προτομήν [1]. Τέλος εἰς τὴν ἄνω πλευρὰν τῆς μικρογραφίας εἰκονίζονται δύο ἄνθρωποι δεόμενοι.

Βεβαίως πολλὰ τῶν στοιχείων τῆς πολυπροσώπου αὐτῆς συνθέσεως, ἰδίως εἰς τὴν κεντρικὴν παράστασιν, βάσιν ἔχουν τοὺς ἱστορικοὺς τύπους τῆς εἰς τὸν Ἅδην καθόδου, περὶ τῶν ὁποίων ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, τοὺς ἐμπνεομένους ἀπὸ τὴν ἀπόκρυφον διήγησιν τοῦ Νικοδήμου. Πολλαὶ ὅμως ἀπὸ τὰς σκηνὰς τῶν γύρω εἰκονιδίων εἶναι ἐντελῶς ξέναι πρὸς τὴν ἀπόκρυφον αὐτὴν διήγησιν. Θὰ ἐπερίμενέ τις νὰ εὕρῃ τὴν πηγὴν τῶν εἰκόνων τούτων εἰς τὸν λόγον τοῦ Γρηγορίου εἰς τὸ Πάσχα, τοῦ ὁποίου ἡ περιγραφεῖσα μικρογραφία ἀποτελεῖ, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, τὴν ἐπικεφαλίδα εἰς τὸν Παρισινὸν κώδικα. Οὐδεμία ὅμως σχεδὸν ἀνταπόκρισις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς μικρογραφίας καὶ τοῦ λόγου. Ἀλλαχοῦ συνεπῶς δέον ν' ἀναζητήσωμεν τὴν πηγήν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐμπνέεται ἡ ἀπασχολοῦσα ἡμᾶς μικρογραφία.

Πράγματι, ὅλα σχεδὸν τὰ στοιχεῖα τῆς συνθέσεως ταύτης εὑρίσκομεν εἰς τὴν ὑμνολογίαν τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, καὶ ἰδίως εἰς τὸν κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην ψαλλόμενον Κανόνα τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι καὶ ὁ Δαμασκηνὸς ἐν πολλοῖς ἐμπνεέται ἀπὸ τοὺς δύο λόγους τοῦ Ναζιανζηνοῦ εἰς τὸ Πάσχα, ἀλλὰ τὰ δάνεια ταῦτα εἶναι ἄσχετα πρὸς τὰ μέρη τοῦ Κανόνος τὰ χρησιμεύσαντα ὡς βάσις διὰ τὴν ἐξεταζομένην εἰκονογραφικὴν σύνθεσιν [2].

Οὕτω δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὰ ἐκ τῆς ὑμνολογίας τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα προελθόντα στοιχεῖα τῆς ἀπασχολούσης ἡμᾶς συνθέσεως κατὰ τὸν κάτωθι πίνακα [3]:

---

[1] Τὰς τέσσαρας ταύτας προτομὰς ὁ Kondakov ἐξηγεῖ ὡς προσωποποιήσεις τῶν τεσσάρων ἀνέμων σημαινούσας τὴν εἰς τὰ πέρατα τοῦ κόσμου φθάσασαν δόξαν τῆς Ἀναστάσεως. N. Kondakoff, Histoire de l'art byzantin considerē principalement dans les miniatures, trad. M. Trawinski, Paris, 1886—91, II,95. Εἶναι ὅμως πιθανώτερον ὅτι αὗται ἔχουσι διακοσμητικὸν μᾶλλον χαρακτῆρα καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ σχετισθῶσι μὲ τὰς ἀναλόγους προτομὰς τὰς εὑρισκομένας εἰς σειρὰν ὅλην ἐλεφαντίνων κιβωτιδίων καὶ τὰς ὁποίας ὁ Brehier ἐν Gazette des Beaux arts, 1930, 274, ἀποδεικνύει ἀντίγραφα ἀρχαίων νομισμάτων.

[2] Τὰ δάνεια ταῦτα τοῦ Δαμασκηνοῦ σημειώνει ὁ Νικόδημος, Ἑορτοδρόμιον, Βενετία, 1836, 418 κ. ἑξ.

[3] Οἱ ἐντὸς παρενθέσεως ἀριθμοὶ καὶ τὸ παρ' αὐτοὺς γράμμα παραπέμπουν εἰς τὴν σελίδα καὶ τὴν στήλην τοῦ Πεντηκοσταρίου, ἔκδ. Βενετίας 1860.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
24/04/2024 18:02:47 EEST - 3.129.92.231

ΙΗΣΟΥΣ

Περιβαλλόμενος ὑπὸ φωτεινοῦ δίσκου (μικρογρ. Ἰβήρων) καὶ τείνων τὰς χεῖρας: «... *Χριστὸν ἐξαστράπτοντα καί, χαίρετε, φάσκοντα* . . .» (2α).

Πατῶν ἐπὶ τοῦ Ἅδου (μικρογρ. Ἰβήρων): «. . . *θανάτῳ θάνατον πατήσας*» (1β).

ΟΙ ΔΙΚΑΙΟΙ

«*Οἱ ταῖς τοῦ Ἅδου σειραῖς συνεχόμενοι δεδορκότες πρὸς τὸ φῶς...*»(2β).

ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΙ

«*Σὺν Ἀρχαγγέλοις ὑμνήσωμεν Χριστοῦ τὴν ἀνάστασιν*» (9α).

ΜΥΡΟΦΟΡΟΙ—ΜΑΘΗΤΑΙ

«*Αἱ μυροφόροι γυναῖκες ὄρθρου βαθέος ἐπιστᾶσαι πρὸς τὸ μνῆμα... ἀπελθοῦσαι κηρύξατε τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς*» (5α).

ΝΕΚΡΟΙ ΑΝΙΣΤΑΜΕΝΟΙ

«. . . *τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι ζωὴν χαρισάμενος*» (1β).

ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΜΕΤΑ ΛΑΜΠΑΔΩΝ

«*Προσέλθωμεν λαμπαδηφόροι καὶ συνεορτάσωμεν ταῖς φιλεόρτοις τάξεσι* . . . » (2β).

Ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, πολλὰ τῶν στοιχείων τῆς συνθέσεως, τὰ ὁποῖα ἀναγράφονται εἰς τὸν ἀνωτέρω πίνακα, εὑρίσκονται καὶ εἰς τὴν ὑμνογραφίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διήγησιν τοῦ Νικοδήμου. Τοῦτο ὅμως ἐξηγεῖται εὐκόλως ὅταν ἔχῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ ἡ ὑμνογραφία ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν ἀπόκρυφον ταύτην διήγησιν. Ξένα πρὸς τὴν ἀπόκρυφον αὐτὴν πηγὴν στοιχεῖα εἶναι κυρίως οἱ Ἀρχάγγελοι[1], τὰ ὑπ' αὐτῶν κρατούμενα ὄργανα τοῦ Πάθους[2], αἱ Μυροφόροι, οἱ Ἀπόστολοι καὶ τέλος οἱ ἄνθρω-

---

[1] Εἰς τὴν διήγησιν τοῦ Νικοδήμου ἡ μνεία Ἀγγέλων εἶναι ἔμμεσος, ἐξαγομένη μόνον ἀπὸ τὴν εἰς αὐτοὺς παράδοσιν τοῦ Σατανᾶ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ἵνα τὸν κρατῶσι δέσμιον. Tischendorf, Ἔνθ' ἀν. 329, VI. 2. Περὶ Ἀρχαγγέλων οὐδεὶς γίνεται λόγος.

[2] Καὶ ἡ περὶ Σταυροῦ μνεία παρὰ τῷ Νικοδήμῳ εἶναι ἔμμεσος. Ὁ Ἰησοῦς ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς δικαίους ἐν τῷ Ἅδῃ λέγει: «Δεῦρο μετ' ἐμοῦ πάντες ὅσοι διὰ τοῦ ξύλου (δηλ. τοῦ δένδρου τῆς ζωῆς) οὗ ἥψατο οὗτος (ὁ Ἀδὰμ) ἐθανατώθητε· πάλιν γὰρ ὑμᾶς διὰ τοῦ ξύλου τοῦ σταυροῦ πάντας ἐγὼ ἰδοὺ ἀνιστῶν». Tischendorf, Ἔνθ' ἀν. 330, VIII. 1. Ἡ μνεία αὕτη εἶναι ἡ πηγὴ τῶν παρα-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
24/04/2024 18:02:47 EEST - 3.129.92.231

ποι μετὰ λαμπάδων. Οὐδεμία, νομίζω, δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι πάντα σχεδὸν τὰ στοιχεῖα ταῦτα κατάγονται ἀπὸ τὴν ὑμνογραφίαν τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα. Κατὰ ταῦτα ὁ τύπος οὗτος τῆς εἰς τὸν Ἅδην καθόδου, τὸν ὁποῖον ἀντιπροσωπεύουσιν ἡ μικρογραφία τῆς Μ. Ἰβήρων, ἡ εἰκὼν τοῦ Λένινγραδ καὶ κατὰ τρόπον πληρέστερον ἡ μικρογραφία τοῦ Παρισινοῦ κώδ. 550, λόγῳ τῆς καταγωγῆς πολλῶν ἐκ τῶν διακρινόντων αὐτὸν στοιχείων ἀπὸ τὴν ὑμνογραφίαν, θὰ ἠδύνατο, πρὸς ἀντιδιαστολὴν ἀπὸ τοὺς προηγουμένους, τοὺς «ἱστορικούς», τύπους, νὰ ὀνομασθῇ «ὑμνολογικός».

Ἤδη ὅμως, σχετικῶς πρὸς τὸν ὑμνολογικὸν τοῦτον τύπον, προκύπτουσι δύο σπουδαῖα ζητήματα: πότε, δηλαδή, ἐδημιουργήθη οὗτος καὶ ποία ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἱστορικοὺς τύπους τῆς εἰς τὸν Ἅδην καθόδου.

Τὸ παλαιότερον ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν μνημείων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται ὁ ἀπασχολῶν ἡμᾶς ὑμνολογικὸς τύπος, εἶναι ἡ μικρογραφία τῆς Μ. Ἰβήρων (Εἰκ. 1). Διὰ τὴν χρονολογίαν τοῦ κώδικος τούτου ὑπάρχει ἀρκετὴ διχογνωμία [1]. Δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῇ πιθανώτατον ὅτι οὗτος ἀνήκει εἰς τὸν 11ον αἰῶνα. Αὐτὴ ἄλλωστε ἡ μικρογραφία τῆς εἰς τὸν Ἅδην καθόδου δεικνύει ὅτι ὁ κῶδιξ πρέπει νὰ εἶναι μεταγενέστερος τοῦ ἔτους 1037, ὁπότε ἐμφανίζεται εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην διὰ πρώτην φορὰν ὁ Πρόδρομος, ὡς ἐδίδαξεν ἤδη ὁ Millet [2], καθ' ὅσον εἰς αὐτὴν εἰκονίζεται ὁ Βαπτιστής, κατέχων μάλιστα καὶ πρωτεύουσαν θέσιν εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τῆς συνθέσεως. Ἂν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι, κατὰ τ' ἀνωτέρω λεχθέντα, ἡ μικρογραφία αὕτη εἶναι τμῆμα μόνον τῆς ὅλης συνθέσεως, τὴν ὁποίαν ὁλόκληρον διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Παρισινὸς κῶδιξ, πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ὅλη αὐτὴ σύνθεσις

στάσεων τῆς Ἀναστάσεως μὲ τὸν Χριστὸν κρατοῦντα Σταυρόν. Πρβ. τὸν πίνακα παρὰ Ch. Morey, East Christian Paintings in the Freer Collection, New York, 1914, 46. Τὰ ὄργανα τοῦ Πάθους κρατοῦσιν Ἄγγελοι εἰς τὰς παραστάσεις τῆς Ἀναστάσεως ἤδη ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος. Πρβ. τὴν μικρογραφίαν τοῦ Βατικανοῦ κώδ. Urb. 2 (ἔτ. 1128) παρὰ Stornajolo, Ἔνθ' ἀν. πίν. 90. Βλ. καὶ τὸν πίνακα παρὰ Morey, Ἔνθ' ἀν. 47.

[1] Ὁ Σ. Λάμπρος, Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos, Cambridge, 1895—900, II, 1, ἀριθ. 4121/1, ἐχρονολόγει αὐτὴν ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος Ὁ Η. Brockhaus, Die Kunst in den Athos - Klöstern, Leipzig, 1891, 225, καὶ αὐτὸν ἀκολουθῶν ὁ Morey, Ἔνθ' ἀν. 49, ἀπὸ τοῦ 11ου. Ὁ G. Millet, Iconographie de l'Evangile, Paris, 1916, 13, κυμαίνεται μεταξὺ τοῦ 10ου καὶ τοῦ 11ου, ἂν καὶ παλαιότερον, ἐν A. Michel, Histoire de l'art, I. 1, 233, ἐτοποθέτει αὐτὸν εἰς τὸν 11ον.

[2] G. Millet ἐν Monuments Piot, 2, 1895, 209.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
24/04/2024 18:02:47 EEST - 3.129.92.231

ἐδημιουργήθη εἰς ἐποχὴν παλαιοτέραν τοῦ 11ου αἰῶνος. Ἡ ἐποχὴ δὲ αὐτή, ἂν δὲν εἶναι προγενεστέρα, πάντως εἶναι ἡ ἰδία μὲ ἐκείνην κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ οἱ ἱστορικοὶ τύποι τῆς εἰς τὸν Ἅδην καθόδου ἔλαβον τὴν σχεδὸν ὁριστικὴν αὐτῶν μορφήν. Ἡ ἐποχὴ αὕτη συμπίπτει μὲ τὸν 9ον περίπου αἰῶνα.

Ὁ ἀπασχολῶν ἡμᾶς ὑμνολογικὸς τύπος δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον

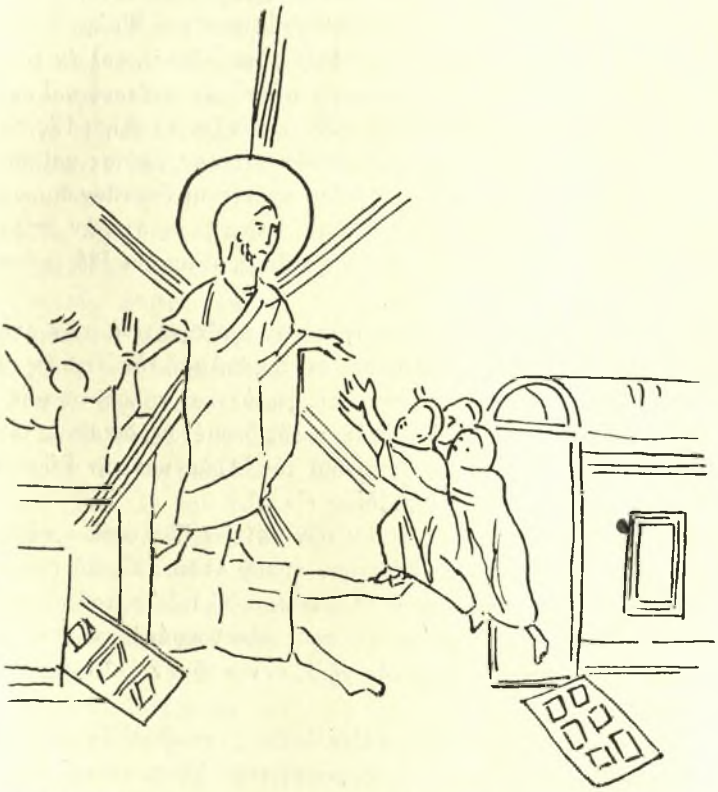

Εἰκ. 4. Ἡ κάθοδος τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸν Ἅδην. Μικρογραφία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 20 κώδ. τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων.

ὅτι ἐδημιουργήθη παραλλήλως πρὸς τοὺς ἱστορικοὺς τοιούτους, ὡς δεικνύουν τοὐλάχιστον ὡρισμένα στοιχεῖα τοῦ κυρίως θέματος (στιίσις Χριστοῦ κ.λ.π.) τὰ ὁποῖα δὲν εὑρίσκονται εἰς ἐκείνους.

Ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα ἀκριβῶς ταῦτα πῶς ἐδημιουργήθησαν ἢ πόθεν ἐλήφθησαν;

Τὰ πρότυπα αὐτῶν δυνάμεθα ν' ἀνεύρωμεν εἰς τὴν ἰδίαν πηγήν, ἐκ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
24/04/2024 18:02:47 EEST - 3.129.92.231

τῆς ὁποίας πιθανώτατα ἐλήφθησαν τὰ στοιχεῖα τῶν ἱστορικῶν τύπων, δηλαδὴ εἰς τὰς μικρογραφίας τῶν λεγομένων λαϊκῶν Ψαλτηρίων μὲ τὴν παρασελίδιον εἰκονογράφησιν.

Πράγματι, εἰς μίαν μικρογραφίαν τοῦ εἰς τὴν ὁμάδα ταύτην ἀνήκοντος κώδ. 20 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, ἀντιγράφου γενομένου κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα ἐκ πρωτοτύπου πολὺ παλαιοτέρου, εὑρίσκομεν τὰ κύρια στοιχεῖα τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς τύπου (Εἰκ. 4). Ἡ μικρογραφία αὕτη, χρησιμεύουσα πρὸς εἰκονογράφησιν τοῦ Ψαλμοῦ 106.13,14: «*Καὶ ἐκέκραξαν πρὸς Κύριον ἐν τῷ θλίβεσθαι αὐτούς, καὶ ἐκ τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν ἔσωσεν αὐτοὺς καὶ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐκ σκότους καὶ σκιᾶς θανάτου καὶ τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν διέρρηξεν*», εἰκονίζει τὰ ἑξῆς: Εἰς τὸ μέσον τὸν Ἰησοῦν περιβαλλόμενον ὑπὸ φωτεινῶν ἀκτίνων, ὄρθιον καὶ πατοῦντα ἐπὶ τοῦ Ἅδου, τὸ ἄνω σῶμα τοῦ ὁποίου κρύπτεται ὄπισθεν σαρκοφάγου, ἐγείροντα δὲ διὰ τῆς δεξιᾶς τὸν Ἀδάμ, ἐνῷ τὴν ἀριστερὰν τείνει πρὸς τοὺς ἱκετικῶς σπεύδοντας πρὸς αὐτὸν δικαίους, οἱ ὁποῖοι ἐξέρχονται οἰκοδομήματος[1].

Ἔχομεν λοιπὸν εἰς τὴν μικρογραφίαν ταύτην τινὰ τῶν στοιχείων τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς ὑμνολογικοῦ τύπου, δηλαδὴ τὸν Ἰησοῦν πατοῦντα ἐπὶ τοῦ Ἅδου, περιβαλλόμενον ὑπὸ φωτὸς καὶ καλοῦντα τοὺς ἐν τῷ Ἅδῃ, ὅπως ἐπίσης ἔχομεν καὶ τοὺς ἱκετικῶς δεομένους δικαίους, οἱ ὁποῖοι ἐχρησίμευσαν ἀσφαλῶς ὡς πρότυπον διὰ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὔαν εἰς τὸν ὑμνολογικὸν τοῦτον τύπον (Πρβ. ἰδίως εἰκ. 1).

Ἐξακολουθοῦντες τὴν ἐξέτασιν τῶν λαϊκῶν Ψαλτηρίων εὑρίσκομεν καὶ ἄλλα ἀκόμη στοιχεῖα τοῦ ἡμετέρου τύπου. Οὕτως εἰς μίαν μικρογραφίαν τοῦ ἐν Μόσχα περιφήμου Ψαλτηρίου Χλουδώφ, τοῦ ἀρχαιοτέρου τῆς ὁμάδος ταύτης, χρησιμεύουσαν πρὸς εἰκονογράφησιν τοῦ Ψαλμοῦ 81.8: «*Ἀνάστα, ὁ Θεός, κρῖνον τὴν γῆν*», συναντῶμεν ἄλλα σχετικὰ στοιχεῖα[2] (Εἰκ. 5).

Ὁ Ἰησοῦς εἰκονίζεται καὶ πάλιν ὄρθιος, περιβαλλόμενος ὑπὸ φωτεινοῦ δίσκου καὶ πατῶν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἅδου, εἰκονιζομένου ὑπὸ μορφὴν πελωρίου καθημένου πιθήκου (;) Ὁ Σωτὴρ τὴν μὲν δεξιὰν τείνει εἰς σχῆμα εὐλογίας, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς σύρει τὸν Ἀδάμ, ἐνῷ ἀντιστοίχως εἰκονίζεται ἡ Εὔα δεομένη. Ἡ μικρογραφία αὕτη εἶναι καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως ἐνδιαφέρουσα, διότι δύναται ἴσως νὰ ἐξηγήσῃ τὸν ὑψη-

---

[1] Omont, Ἔνθ' ἀν. πίν. LXXVII. 20. Σχεδίασμα καὶ παρὰ J. Tikkanen, Die Psalterillustration im Mittelalter, Helsingfors, 1895. σ. 61, εἰκ. 78.

[2] Εἰκὼν παρὰ Ε. Kocteckaja ἐν Seminarium Kondakovianum, 2, 1928, πίν. IX. 3.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
24/04/2024 18:02:47 EEST - 3.129.92.231

λὸν λόφον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἵσταται ὁ Ἰησοῦς εἰς τὰς εἰκόνας τοῦ ὑμνολογικοῦ τύπου, ἰδίως εἰς τὴν μικρογραφίαν τῆς Μ. Ἰβήρων (Εἰκ. 1). Θὰ ἦτο δηλαδὴ δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὁ ὑψηλὸς οὗτος λόφος εἶναι, πιθανώτατα, περαιτέρω ἐξέλιξις τῆς πελωρίας καθημένης μορφῆς τοῦ Ἅδου εἰς τὴν μικρογραφίαν τοῦ Ψαλτηρίου Χλουδὼφ (Εἰκ. 5). Αἱ δύο αὗται παραστάσεις, καὶ ἡ τοῦ Παρισινοῦ κώδ. 20 (Εἰκ. 4) καὶ ἡ τοῦ Ψαλτηρίου Χλουδὼφ (Εἰκ. 5), ἐξηγοῦν ἐπίσης τὴν διάταξιν τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὔας εἰς τὸν ἀπασχολοῦντα ἡμᾶς τύπον. Οὕτω πρὸς τὴν μικρογρ. τοῦ Ψαλτ. Χλουδὼφ (Εἰκ. 5), μὲ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὔαν ἑκατέρωθεν τοῦ Ἰησοῦ, ἀντιστοιχεῖ ἡ μικρογραφία τῆς Μ. Ἰβήρων (Εἰκ. 1), ἡ καὶ ἀρχαιοτέρα τῆς σειρᾶς. Πρὸς τὸν Παρισινὸν κώδ. 20 (Εἰκ. 4) ἀντιστοιχοῦν ἡ εἰκὼν τοῦ Λένινγραδ (Εἰκ. 2) καὶ ἡ μικρογραφία τοῦ Παρισινοῦ κώδ. 550 (Εἰκ. 3), μὲ ἀμφοτέρους τοὺς πρωτοπλάστους κατὰ τὸ ἀριστερὸν μέρος τῆς συνθέσεως.

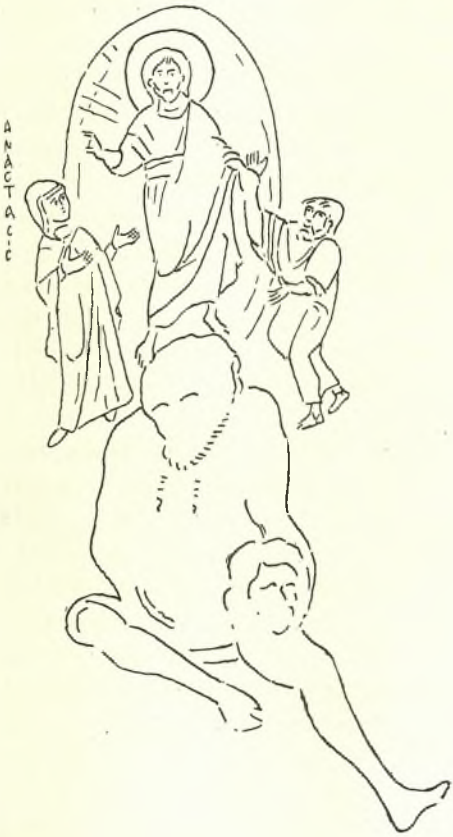

Εἰκ. 5. Ἡ κάθοδος τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸν Ἅδην. Μικρογραφία τοῦ Ψαλτηρίου Χλουδὼφ ἐν Μόσχᾳ.

Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι τὸ παλαιότερον παράδειγμα τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς ὑμνολογικοῦ τύπου τῆς Ἀναστάσεως εὑρίσκεται εἰς τὸν κώδ. τῆς Μ. Ἰβήρων (Εἰκ. 1), ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τὸν 11ον πιθανώτατα αἰῶνα καὶ εἶναι μέρος μόνον τῆς ὅλης συνθέσεως. Εἴδομεν ὅμως ὅτι εἰς τὴν μικρογραφίαν αὐτὴν ὑπάρχουσιν ἤδη καὶ στοιχεῖα ἐκ τῶν ἄλλων, τῶν ἱστορικῶν δηλαδή, τύπων τῆς Ἀναστάσεως. Τοιαῦτα κυρίως εἶναι οἱ βασιλεῖς Δαβὶδ καὶ Σολομών, ὁ Πρόδρομος καὶ οἱ Προφῆται. Ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτῶν οὐδεμίαν ἀσφαλῆ ἔνδειξιν ἔχομεν ὅτι προῆλθον ἐκ τῶν ἱστορικῶν τύπων ἢ ἂν δὲν ὑπῆρχον ἀρχικῶς εἰς τὸν ὑμνολογικὸν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
24/04/2024 18:02:47 EEST - 3.129.92.231

τοιοῦτον. Μνεία ἰδιαιτέρα αὐτῶν δὲν γίνεται εἰς τὴν ὑμνογραφίαν τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, ὡς δεικνύει ὁ ἀνωτέρω παρατεθεὶς πίναξ. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἐπαρκὴς ἔνδειξις, διότι ἐκεῖ δὲν γίνεται μνεία ἰδιαιτέρα οὐδὲ τῶν πρωτοπλάστων, τῶν ὁποίων ἐν τούτοις ἡ παρουσία εἰς τὴν σύνθεσιν ταύτην εἶναι ἀπαραίτητος. Ὥστε μὲ βάσιν τὰ μέχρις ἡμῶν διασωθέντα παραδείγματα τοῦ τύπου τούτου, οὐδὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μετὰ θετικότητος περὶ τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἀρχικῶς ἀπετέλεσαν αὐτόν. Εἶναι ἄλλωστε ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι εἰς τὰ μέχρις ἡμῶν διασωθέντα παραδείγματα τοῦ ὑμνολογικοῦ τύπου ἔχουσιν εἰσχωρήσει καὶ στοιχεῖα τῶν ἱστορικῶν τύπων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν καὶ οἱ ἐπικρατέστεροι.

Τὸ ἴδιον δύναται νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς συνθέσεως, ἡ ὁποία μὲ τὰ μέχρις ἡμῶν διασωθέντα μνημεῖα δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀποκατασταθῇ ἐντελῶς, διότι ἀσφαλῶς αὕτη ἔχει ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς τύπους Ἀναμφιβόλως ἰδέαν αὐτῆς ὁπωσδήποτε σαφῆ μᾶς δίδει ἡ μικρογραφία τοῦ Παρισινοῦ κώδ. 550 (Εἰκ. 3). Δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι ἐκεῖ ἡ εἰς μικρὰ τετραγωνίδια διαίρεσις τῆς ὅλης συνθέσεως δὲν εἶναι ἡ ἀρχική, ἀλλ' ὀφείλεται εἰς μεταγενεστέραν διασκευήν.

Ἤδη εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετασθῇ ἡ σημασία τοῦ τύπου τούτου.

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δέον νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι οὗτος δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ ἐξεικονίσῃ αὐτὸ τὸ γεγονὸς τῆς εἰς τὸν Ἅδην καθόδου τοῦ Ἰησοῦ, ὡς τὸ περιγράφει ἡ ἀπόκρυφος διήγησις τοῦ Νικοδήμου. Τὴν ἐξεικόνισιν τοῦ γεγονότος τούτου παρέχουσιν οἱ ἄλλοι τύποι, τοὺς ὁποίους διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς αὐτὸν ὠνομάσαμεν ἱστορικούς. Νομίζω ὅτι σκοπὸς τοῦ ὑμνολογικοῦ τύπου εἶναι νὰ παραστήσῃ μόνον τὴν ἰδέαν τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς ἐκ ταύτης ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὴ ἄλλως τε ἡ ἰδέα τῆς Ἀναστάσεως καὶ ἀπολυτρώσεως ἀποτελεῖ σχεδὸν τὸ θέμα τῆς ὑμνολογίας τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, ἡ ὁποία καὶ ἐνέπνευσε τὸν τύπον τὸν ἀπασχολοῦντα ἡμᾶς. Ὅτι τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω δεικνύει κυρίως ὁ τρόπος τῆς ἀπεικονίσεως τοῦ Ἰησοῦ, ὁ ὁποῖος, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, δὲν σύρει τὸν Ἀδάμ, ἀλλὰ τείνει τὰς χεῖρας «*χαίρετε, φάσκων*» καὶ καλῶν τοὺς «*ταῖς τοῦ Ἅδου σειραῖς συνεχομένους*» εἰς τὴν ἀπολύτρωσιν.

Ὅτι ὁ ὑμνολογικὸς οὗτος τύπος δὲν προτίθεται νὰ παραστήσῃ αὐτὸ τὸ ἱστορικὸν γεγονὸς τῆς εἰς τὸν Ἅδην καθόδου, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν καὶ ἀπὸ ἄλλην ἀκόμη ἀξιόλογον ἔνδειξιν. Δὲν ὑπάρχει δηλαδὴ κἀνέν, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον γνωρίζω, παράδειγμα τῆς ἀπεικονίσεως τοῦ ὑμνολογικοῦ τούτου τύπου ἀντὶ τῶν ἱστορικῶν εἰς τὰς διακοσμήσεις τῶν ἐκκλησιῶν ἢ εἰς τὰς εἰκόνας τοῦ Δωδεκαόρτου, ὅπου, παρ' ὅλην τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τὴν σχηματοποίησιν, οἱ ζωγράφοι φροντίζουν ἐπιμελῶς νὰ παραστήσουν μὲ ὅλην τὴν δυνατὴν ἀκρίβειαν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
24/04/2024 18:02:47 EEST - 3.129.92.231

Εὐαγγελικῆς ἱστορίας. Καὶ θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ὁ τύπος οὗτος ὑπάρχει ἐπὶ τῆς εἰκόνος τοῦ Λένινγραδ (Εἰκ. 2), ἡ εἰκὼν ὅμως αὕτη ἀφ' ἑνὸς μὲν δὲν ἀπετέλει μέρος τοῦ Δωδεκαόρτου, ἀλλ' ἐκρέματο πιθανώτατα ἐκ Χοροῦ ἐκκλησίας, ὡς δεικνύει ἡ ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως παράστασις τῆς Πεντηκοστῆς, ἐξ ἄλλου δὲ πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι βέβαιον ὅτι αὕτη εἶναι ἔργον τοῦ 12ου αἰῶνος, ὡς νομίζει ὁ Wulff[1].

Εἰκ. 6. Ἡ Ἀνάστασις τοῦ Ἰώβ Μικρογραφία τοῦ κώδ. Palat. 230 ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Βατικανοῦ. (Ἐξ ἀνεκδότου φωτογραφίας.)

Τέλος μία ἄλλη σειρὰ σχετικῶν παραστάσεων ἐνισχύει τὴν ἡμετέραν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ ὑμνολογικὸς οὗτος τύπος σκοπὸν ἔχει ν' ἀποδώσῃ δι' εἰκόνος τὴν ἰδέαν τῆς Ἀναστάσεως καὶ ὄχι τὸ ἱστορικὸν γεγονός. Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος παραστάσεις χρησιμεύουσι πρὸς εἰκονογράφησιν ἑνὸς χωρίου τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰώβ, ὅπου γίνεται λόγος περὶ Ἀναστάσεως, ἔχοντος ὡς ἑξῆς: «*Γέγραπται δὲ αὐτὸν* (τὸν Ἰὼβ) *πάλιν ἀναστήσεσθαι μεθ' ὧν ὁ Κύριος ἀνίστησιν*» (Ἰώβ, 42.18) Κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Νικήτα Σερρῶν, ὁ Ἰὼβ θ' ἀναστηθῇ ἢ κατὰ τὴν Δευτέραν παρουσίαν ἢ «*ἐν τῷ καιρῷ τοῦ σταυροῦ*», δηλαδὴ κατὰ τὴν κάθοδον τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸν Ἅδην μετὰ τὴν Σταύρωσιν[2]. Ἐκ τῶν δύο τούτων ἑρμηνειῶν οἱ εἰκονογραφήσαντες τὰ χειρόγραφα τοῦ Ἰὼβ ἠκολούθησαν τὴν δευτέραν καὶ συνεπῶς ἡ παράστασις ἐσχετίσθη μὲ τὰς εἰκόνας τῆς εἰς τὸν Ἅδην καθόδου τοῦ Σωτῆ-

---

[1] Wulff-Alpatoff, Ἔνθ' ἀν. 264.

[2] Νικήτας Σερρῶν παρὰ Migne, P. G. 93, 464—5, ὅπου ἡ ἑρμηνεία φέρεται ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ὀλυμπιοδώρου. Ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ Νικήτα Σερρῶν βλ. A. Ehrhard ἐν K. Krumbacher, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας, μετ. Γ. Σωτηριάδου (Βιβλ. Μαρασλῆ), I, 424, 432.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
24/04/2024 18:02:47 EEST - 3.129.92.231

ρος. Οὕτω, πράγματι, εἰς τὴν μικρογραφίαν τοῦ Βατικανοῦ κώδ. Palat. gr. 230 (φ. 245) (Εἰκ. 6) ὁ Ἰησοῦς εἰκονίζεται κρατῶν σταυρὸν καὶ διευθυνόμενος πρὸς δεξιά, στρέφων δὲ πρὸς ἀριστερὰ καὶ τείνων τὴν χεῖρα πρὸς τὸν Ἰὼβ καὶ τὴν σύζυγόν του ἐξερχομένους ἀπὸ σαρκοφάγον, ἐνῷ εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τῆς μικρογραφίας δύο ἄλλοι νεκροὶ ἐγείρονται ἀπὸ ἀνάλογον σαρκοφάγον. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ μικρογραφία αὕτη ἔχει ὑποστῆ, ὡς πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ Ἰησοῦ, τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἱστορικῶν

Εἰκ. 7. Ἡ ἀνάστασις τοῦ Ἰώβ. Μικρογραφία τοῦ κώδ. 1231 ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Βατικανοῦ. (Ἐξ ἀνεκδότου φωτογραφίας).

τύπων τῆς Ἀναστάσεως, ὡς διδάσκει ἡ σύγκρισις πρὸς τὴν μικρογραφίαν τοῦ Εὐαγγελίου τῆς Συλλογῆς Freer καὶ τῶν ὁμοίων πρὸς αὐτήν [1]. Ἡ λεπτομέρεια ὅμως ὅτι ὁ Ἰησοῦς δὲν κρατεῖ ἐκ τῆς χειρὸς τὸν Ἰώβ, ὅπως εἰς τοὺς ἱστορικοὺς τύπους, ἀλλ' ἁπλῶς τείνει αὐτήν, δεικνύει τὴν σχέσιν τῆς μικρογραφίας ταύτης πρὸς τὸν ὑμνολογικὸν τύπον. Τὴν σχέσιν ταύτην εὑρίσκομεν ἀκόμη στενωτέραν εἰς τὴν μικρογραφίαν τὴν εἰκονογραφοῦσαν τὸ αὐτὸ χωρίον τοῦ Ἰὼβ εἰς τὸν Βατικανὸν κώδ. 1231 (φ. 453α) (Εἰκ. 7). Ἐκεῖ ἡ παράστασις τοῦ Ἰησοῦ μὲ τὰς χεῖρας ἡπλωμένας εἶναι πανομοιότυπος μὲ τὸν ὑμνολογικὸν τύπον. Ἀριστερὰ ὁ Ἰὼβ καὶ δεξιὰ ὁ Σολομὼν καὶ εἷς ἄλλος Προφήτης (;) εἰκονίζονται ἔχοντες τοὺς πόδας ἐντὸς σαρκοφάγου. Δὲν δύναται, νομίζω, νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι

[1] Morey, Ἔνθ' ἀν. πίν. VII καὶ σ. 52 κ. ἑξ. εἰκ. 25, 27.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
24/04/2024 18:02:47 EEST - 3.129.92.231

ἡ τελευταία αὕτη μικρογραφία εὑρίσκεται ἐγγύτατα πρὸς τὸν ὑμνολογικὸν τύπον τῆς Ἀναστάσεως καὶ ὅτι ἐμπνέεται ἀμέσως ἐξ αὐτοῦ.

Ἡ σχέσις αὕτη τῶν ἐν λόγῳ μικρογραφιῶν πρὸς τὸν ἀπασχολοῦντα ἡμᾶς τύπον ἀποδεικνύεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν γενικὴν μορφήν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς λεπτομερείας. Ὁ Ἰὼβ καὶ ἡ σύζυγός του εἰς τὴν μικρογραφίαν τοῦ Βατικανοῦ κώδ. Palat. 230 (Εἰκ. 6) εἶναι περίπου ὁ Ἀδὰμ καὶ Εὔα τῆς μικρογραφίας τοῦ Παρισινοῦ κώδ. 550 (Εἰκ. 3) καὶ τῆς εἰκόνος τοῦ Λένινγραδ (Εἰκ. 2), ὁ δὲ Ἰὼβ εἰς τὴν μικρογραφίαν τοῦ Βατικανοῦ κώδ. 1231 (Εἰκ. 7) ἔχει τὴν ἰδίαν περίπου στάσιν πρὸς τὴν Εὔαν τοῦ Ψαλτηρίου Χλουδὼφ (Εἰκ. 5), πηγήν, ὡς εἴδομεν, τοῦ ὑμνολογικοῦ τύπου τῆς Ἀναστάσεως. Τέλος ὁ Σολομὼν τοῦ Βατικανοῦ κώδ. 1231 (Εἰκ. 7) εἶναι ὅμοιος πρὸς τὸν Δαβὶδ τῆς εἰκόνος τοῦ Λένινγραδ (Εἰκ. 2).

Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ εἰκονογραφήσαντες τὰ δύο ταῦτα χειρόγραφα τοῦ Ἰὼβ ἐχρησιμοποίησαν εἰδικῶς τὸν ὑμνολογικὸν τύπον καὶ ὄχι τοὺς ἱστορικοὺς τοιούτους, δύναται, νομίζω, νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν γνώμην ἡμῶν περὶ τῆς σημασίας τοῦ τύπου.

Τέλος δέον ν' ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς ἓν ἀκόμη σχετικὸν ζήτημα. Διὰ ποῖον λόγον εὑρίσκομεν τὸν τύπον τοῦτον χρησιμοποιούμενον ἀφ' ἑνὸς πρὸς διακόσμησιν τοῦ εἰς τὸ Πάσχα λόγου τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ εἰς τὸν Παρισινὸν κώδ. 550 (Εἰκ 3) καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὸν κώδ. τῆς Μ. Ἰβήρων (Εἰκ. 1).

Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς πολλὰ Εὐαγγέλια χειρόγραφα ἐν ἀρχῇ τοῦ κατὰ Ἰωάννην παρίσταται μετὰ ἢ πρὸ τῆς προσωπογραφίας τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ἡ εἰς Ἅδου κάθοδος εἰς χωριστὴν εἰκόνα[1], ὅπως ἐπίσης εἰς ἄλλα ἡ Ἀνάστασις τίθεται ὑπεράνω τοῦ Ἰωάννου εἰς μίαν σύνθεσιν[2]. Τοῦτο γίνεται διότι ἀκριβῶς ἡ ἀρχὴ τοῦ κατὰ Ἰωάννην ἀναγινώσκεται, ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα. Εἰς τὰς παραστάσεις ταύτας ἡ Ἀνάστασις ἔχει πάντοτε, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον γνωρίζω, τὸν ἱστορικὸν τύπον, οὐδέποτε δὲ τὸν ἀπασχολοῦντα ἡμᾶς ὑμνολογικόν. Ἐξ ἄλλου εἰς τὰ χειρόγραφα τὰ περιέχοντα περικοπὰς τοῦ Εὐαγγελίου κατὰ τὴν σειράν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀναγινώσκονται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ἐπειδή, ὡς γνωστόν, ἡ σειρὰ αὕτη ἀρχίζει μὲ τὰ πρῶτα ἐδάφια τοῦ κατὰ Ἰάννην, τἀποτελοῦντα τὴν περικοπὴν τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, εὑρίσκεται ἐν ἀρχῇ τοῦ ὅλου χειρογράφου ἡ εἰκὼν τῆς Ἀναστάσεως. Τοιοῦτον παράδειγμα

---

[1] Βλ. προχείρως τὸν Βατικανὸν κώδ. Urb. 2 παρὰ Stornajolo, Ἔνθ' ἀν. πίν. 90—91.

[2] Βλ. ἐπὶ παραδείγματι, τὸν κώδ. 3 τῆς Μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ, 4. 1918, Παράρτημα, σ. 65, εἰκ. 20.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
24/04/2024 18:02:47 EEST - 3.129.92.231

εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Μ. Ἰβήρων περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ τοῦ ὁποίου μικρογραφίας (Εἰκ. 1) πολὺς λόγος ἐγένετο ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ.

Ἀλλ' ἡ μικρογραφία αὕτη ἀνήκει, ὡς εἴδομεν, εἰς τὸν ὑμνολογικὸν τύπον, ἀποτελοῦσα μάλιστα καὶ τὸ παλαιότερον αὐτοῦ παράδειγμα. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἐν λόγῳ μικρογραφία ἀντεγράφη ἐξ ἄλλου χειρογράφου μὴ περιέχοντος τὸ Εὐαγγέλιον. Τὸ χειρόγραφον ἐκεῖνο θὰ περιεῖχεν ἀσφαλῶς ἐκλογὴν λόγων τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, ὅπου ἡ ἐν λόγῳ μικρογραφία θὰ εὑρίσκετο ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου λόγου τοῦ Ἱεράρχου τούτου εἰς τὸ Πάσχα. Τῶν τοιούτων εἰκονογραφημένων χειρογράφων τῶν λόγων τοῦ Γρηγορίου ἄριστον παράδειγμα εἶναι ὁ Παρισινὸς κῶδ. 550, ὅπου εὑρίσκεται ἡ μικρογραφία, περὶ τῆς ὁποίας μακρότατος ἤδη ἐγένετο λόγος (Εἰκ. 3).

Εἶναι ἤδη γνωστὸν ὅτι οἱ λόγοι τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ ὑπῆρξαν κατὰ τὴν περίοδον τῆς Εἰκονομαχίας ἓν τῶν σπουδαιοτέρων στηριγμάτων τῶν ὑπερμάχων τῶν εἰκόνων, ἀπ' αὐτοὺς δὲ ἐλαμβάνοντο πολλὰ ἐπιχειρήματα κατὰ τῶν εἰκονοκλαστῶν. Ἐκ τούτου δὲ προῆλθε καὶ ἡ συνήθεια ἐκλογὴ τῶν λόγων τοῦ Γρηγορίου ν' ἀναγινώσκεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν κατά τινας τῶν μεγάλων ἑορτῶν [1]. Ἀκριβῶς δὲ ἡ μικρογραφία τοῦ Παρισινοῦ κώδ. 550 (Εἰκ. 3) ἡ ἀπασχολήσασα ἡμᾶς ἀνωτέρω, χρησιμεύει, ὡς ἤδη εἴπομεν, ὡς ἐπικεφαλὶς τοῦ Α' λόγου τοῦ Ναζιανζηνοῦ εἰς τὸ Πάσχα (Migne, P. G. 35, 396 κ. ἑξ.), ὁ ὁποῖος, συμφώνως πρὸς τὴν σημείωσιν τοῦ Παρισινοῦ κώδ. 443, ἀνεγινώσκετο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα [2].

Ἂν ἐξ ἄλλου ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ἡ εἰκογογράφησις τῶν λόγων τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ ἐγένετο κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα, ὡς δεικνύουσι τὰ δύο παλαιότατα γνωστὰ εἰκονογραφημένα χειρόγραφα, δηλαδὴ ὁ κῶδ. 510 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων καὶ ὁ κῶδ. 49—50 τῆς Ἀμβροσιανῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μιλάνου [3], θὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ θετικόν, ὡς τοὐλάχιστον νομίζω, συμπέρασμα ὅτι ὁ ὑμνολογικὸς τύπος τῆς εἰς τὸν Ἅδην Καθόδου ἐδημιουργήθη ἀρχικῶς, ἵνα διακοσμήσῃ τὸν εἰς τὸ Πάσχα Α' λόγον τοῦ Γρηγορίου. Οὐδὲν ἄλλως τούτου φυσικώτερον, δεδομένου ὅτι ὁ λόγος οὗτος περιέχει γενικὰς ἰδέας περὶ τῆς διὰ τῆς Ἀναστάσεως γενομένης ἀπολυτρώσεως, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκονται καὶ εἰς τὴν ὑμνο-

---

[1] Βλ. Α. Ξυγγόπουλον ἐν Ἐπετηρίδι Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν, 16, 1940, 137.

[2] Omont, Ἔνθ' ἀν. Εἰσαγωγή, σ. 56.

[3] Millet ἐν Michel, Ἔνθ' ἀν. 239. Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin, 2α ἔκδ. Paris, 1925—6, II, 621 κ. ἑξ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
24/04/2024 18:02:47 EEST - 3.129.92.231

λογίαν τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα ἐμπνεομένην καὶ αὐτήν, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Ὁ λόγος ἄλλωστε οὗτος τοῦ Γρηγορίου εἰς τὸ Πάσχα συνδέεται στενώτερον πρὸς τὴν λειτουργίαν τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, ἐφ' ὅσον, ὡς εἴδομεν, ἀνεγινώσκετο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην.

Πῶς μετὰ ταῦτα ὁ ὑμνολογικὸς οὗτος τύπος τῆς Ἀναστάσεως ἀντικατέστησε τοὺς ἱστορικοὺς τοιούτους εἰς τὰ Εὐαγγέλια τὰ περιέχοντα τὰς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀναγινωσκομένας περικοπάς, ὅπως ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς κῶδ. 1 τῆς Μ. Ἰβήρων (Εἰκ. 1), εἶναι εὔκολον νὰ ἐννοήσῃ τις, ἂν λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ πρῶτα ἐδάφια τοῦ κατὰ Ἰωάννην, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀρχίζουν αἱ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀναγινωσκόμεναι περικοπαὶ ἀποτελοῦσιν, ὡς εἴδομεν, τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα.

Οὕτως εἶναι, νομίζω, δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ ἡ γένεσις καὶ ἡ διάδοσις τοῦ ὑμνολογικοῦ τύπου τῆς εἰς τὸν Ἅδην καθόδου τοῦ Χριστοῦ, δημιουργηθέντος ἐκ στοιχείων ὑμνογραφικῶν καὶ σκοπὸν ἔχοντος νὰ παραστήσῃ δι' εἰκόνος τὴν ἰδέαν τῆς ἀπολυτρώσεως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἱστορικοὺς τύπους, οἱ ὁποῖοι εἰκονίζουν αὐτὸ τοῦτο τὸ ὑπερφυσικὸν γεγονὸς τῆς Ἀναστάσεως.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
24/04/2024 18:02:47 EEST - 3.129.92.231